

توسعه اشتغال در نواحی روستایی (مطالعه موردی: شهرستان لاهیجان)

دکتر مجتبی قدیری معصوم - استادیار دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران*
دکتر مسعود مهدوی - استاد دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران
حسین اسماعیل‌نیا - دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه تهران**
پذیرش مقاله: ۸۲/۱۲/۱۸

چکیده

یکی از اهداف کلان توسعه در اغلب کشورها و از جمله کشور ما، کاهش بیکاری و توسعه فعالیت‌های شغلی است. در این مقاله دو هدف اصلی دنبال می‌شود: اولین، شناخت و ریشه‌یابی وضع موجود بیکاری و اشتغال در سطوح مختلف (بین‌المللی - محلی) و دومین چگونگی تغییر وضع موجود بیکاری و اشتغال در راستای دستیابی به وضع مطلوب است. روش بررسی، گردآوری آمار و اطلاعات از منابع اسنادی و مطالعات میدانی محلی و تئوری تحقیق نیز نظریه توسعه یکپارچه روستایی متشکل از عناصر جغرافیایی توسعه است. در مجموع، عمده‌ترین یافته‌های تحقیق عبارت از این است که راه مقابله با بیکاری و توسعه نیافتگی فعالیت‌های شغلی در کشور ما و منطقه مورد مطالعه را می‌توان در اجرای برنامه‌های توسعه یکپارچه روستایی جستجو نمود. علاوه بر این، از دیگر نتایج مقاله حاضر و مهمترین، آن است که راه‌حل‌های بخشی‌نگر و تفریدی قادر به حل مسائل چند بعدی اشتغال و بیکاری نیستند. از جمله مهمترین صورت‌ها برای چنین تحقیقی آن است که در جهت پاسخگویی به یکی از عمده‌ترین مشکلات عصر حاضر خصوصاً برای نواحی روستایی کشور طراحی شده است.

واژگان کلیدی: توسعه اشتغال، بیکاری، توسعه یکپارچه روستایی.

مقدمه

تاکنون راه‌حل‌های متفاوتی برای مقابله با بیکاری و توسعه فعالیت شغلی ارائه شده است. در این پژوهش عمدتاً سعی بر آن است که نقش توسعه یکپارچه روستایی در حل بحران کار و بیکاری مورد توجه قرار گیرد. صاحب‌نظران بر این عقیده‌اند که مشکلات شغلی به ویژه بیکاری در کشورهای جنوب و حتی در نواحی شهری ریشه در توسعه نیافتگی روستایی دارد. با مروری مختصر بر پیشینه موضوع می‌توان دریافت که کینز، بیکاری را نتیجه کاهش سرمایه‌گذاری می‌داند (سپهر ۱۳۴۵، ص ۲۳) اما به نظر جون رابینسون سیاست‌های کینز فقط زمانی مناسب‌اند که عوامل تولید موجود باشند؛ اما در کشورهای در حال توسعه مسئله این است که عوامل تولید وجود ندارد (رابینسون ۱۳۵۸، ص ۷۶).

به نظر والتر گالسون عامل اصلی بیکاری در کشورهای در حال توسعه این است که زمین نمی‌تواند جمعیت

* E- mail: mghadiri @ ut .ac .ir

** E- mail: hossein - geo 2000 @ yahoo . Com

1- Sectoral view

Archive of SID

روزافزون روستاها را به کار مشغول سازد و احتمال زیادی وجود دارد که اتوماسیون در آینده بسیار نزدیک موجب تنزل مطلق اشتغال در صنایع تولیدی شود؛ علاوه بر آن علیرغم اینکه صنایع کوچک تولیدی و صنایع دستی آماده استفاده وسیع از نیروی انسانی است، اما این استراتژی با مشکل رقابت در بازار فروش مواجه می‌باشد (گالسون ۱۳۶۸، ص ۳۸). با این حال برخی معتقدند که صنعتی شدن با ایجاد فرصت‌های شغلی جدید، نرخ بیکاری را کاهش می‌دهد (طاهرخانی ۱۳۷۹، ص ۵۳). کارشناسان دفتر بین‌المللی کار معتقدند که رشد اقتصادی، شرط لازم ریشه کن کردن بیکاری و فقر است؛ اما یگانه شرط نیست (کیاوند ۱۳۶۵، ص ۲۶). دکتر محمد عزیززاده معتقد است که ساختارهای موجود اقتصاد کشور مانع و عامل ناکافی است (عزیززاده ۱۳۷۸، ص ۹۷). همچنین مایکل تودارو برای اشتغال استراتژی جامع تدوین کرده و راه‌حل نهایی مسئله بیکاری شهری را بهبود محیط روستایی می‌داند (تودارو ۱۳۶۷، ص ۴۵۵). دکتر غلامعباس توسلی معتقد است که بیکاری موجود به طور کامل معلول اوضاع اقتصادی و تحولات دهه اخیر نیست؛ بلکه بخشی از آن معلول وضعیت بنیادی در اقتصاد ایران و ساختار کل آن است (توسلی ۱۳۷۵، ص ۷۳). خان وقانی با بررسی در مناطق روستایی پاکستان به این نتیجه رسیده‌اند که بخش کشاورزی قادر به ایجاد اشتغال در مقیاس وسیع نیست (خان و قانی ۱۹۸۹، ص ۱۲۵). بنجامین در اندونزی به این نتیجه رسیده است که مؤلفه‌های سطح زیرکشت، نهاده‌ها، اندازه خانوار، دستمزد، ضریب پوشش تحصیلی، سطح آموزشی و آب و هوا در اشتغال‌زایی مؤثرند (بنجامین ۱۹۹۲، ص ۱۷۸). بهمن و کیلی بهره‌وری نیروی کار در بخش کشاورزی را در نوع نظام‌های بهره‌برداری، آموزش، تحقیق و نظام انگیزشی بازجسته است (وکیلی ۱۳۷۳، ص ۳۵). علی خزاعی راه حل ایجاد اشتغال را افزایش بهره‌وری در صنایع روستایی می‌داند و جیمز رابرتسون معتقد است که فقط گسترش خویش‌کاری شرایطی را بوجود خواهد آورد که در آن مشکلات اشتغال و فراغت به طور رضایت‌بخش حل شود. (رابرتسون ۱۳۷۸، ص ۱۶۷). جرمی ریف کین با ارائه مدل واره جدید پسا بازار و بحث درباره شیوه‌های ممکن برای گذار از دیدگاهی مبتنی بر بازار به دنیایی با چشم‌انداز اقتصاد اجتماعی در حقیقت می‌خواهد از اثرات شوم بیکاری ناشی از اتوماسیون بکاهد (ریف کین ۱۳۷۹، ص ۳۲۷). عده‌ای نیز معتقدند که با اجرای برنامه‌ریزی، توسعه تولید می‌یابد و علائم آن رفاه و از بین رفتن بیکاری و ... خواهد بود (مهدوی ۱۳۸۰، ص ۴). اهداف اصلی مقاله حاضر اولاً شناخت و ریشه‌یابی وضع موجود بیکاری و اشتغال در سطوح مختلف و ثانیاً شناخت چگونگی تغییر این وضع در راستای حصول به وضع مطلوب می‌باشد.

روش تحقیق

سؤال مقاله آن است که چگونه می‌توان با بحران کار و بیکاری مقابله نمود و برای این منظور پس از مطالعات اکتشافی، محققین یک فرضیه چند بعدی بدین شرح تشکیل داده‌اند:

بنظر می‌رسد که جهت دستیابی به توسعه فعالیت‌های شغلی و غلبه بر بحران مشاغل و بیکاری، باید عناصر ترکیبی توسعه بهبود پیدا کنند. لازم به ذکر است که این فرضیه بر مبنای دیدگاه جغرافیایی - که در آن از گرایش‌های تک

علّیتی^۱ پرهیز شده و اغلب از منظر دیالکتیکی، تلفیقی و نگرش سیستمی به موضوع نگریسته می‌شود. به توسعه یکپارچه روستایی توجه شده است.

این فرضیه دارای شش جزء اصلی است:

- ۱- توانمندسازی جمعیت یکی از عوامل مؤثر بر توسعه اشتغال است.
  - ۲- یکی از راه‌های دستیابی به توسعه اشتغال، بهره‌گیری پایدار از منابع است.
  - ۳- استفاده از تکنولوژی سازوار یکی از عوامل مؤثر بر توسعه اشتغال است.
  - ۴- ارتقاء کمیّت و کیفیت کالاها و خدمات از ضرورت‌های اساسی دستیابی به توسعه اشتغال محسوب می‌شود.
  - ۵- یکی از عوامل مؤثر بر توسعه اشتغال، توسعه ارتباطات جهت دستیابی به بازار است.
  - ۶- تکوین سازمان مناسب یکی از عمده‌ترین ملزومات اساسی جهت دستیابی به توسعه اشتغال محسوب می‌شود.
- به علاوه برای جمع‌آوری اطلاعات، علاوه بر منابع اسنادی و آماری از تحقیقات میدانی - به ویژه در مورد اشتغال در زیر بخش چای - نیز به وفور بهره‌گیری شده و پس از انجام محاسبات و تفسیرهای لازم، در محیط اتو کد^۲ نقشه‌ها و نمودارهای مورد نیاز ترسیم شده است. لازم به ذکر است که در تحقیقات میدانی قصد بر آن بوده تا مدل توسعه یکپارچه روستایی که بر مبنای دیدگاه جغرافیایی ارائه شده مورد آزمون قرار گیرد.
- مطابق این دیدگاه توسعه اشتغال تابعی از عناصر توسعه یکپارچه روستایی است که صورت ریاضی آن چنین است (رک: نمودار شماره ۱):

$$DE = F(P + S + T + CS + C + O)$$

DE = توسعه اشتغال   C = ارتباطات

P = جمعیت   O = سازمان

S = منابع   T = تکنولوژی   CS = کالاها و خدمات

اما بسیاری از عناصر فوق قابل کمی شدن نیستند و بنابراین، واقعیت فوق نمی‌تواند به صورت ریاضی خود ادراک شود. برای کیفیت کالاها و منابع، جمعیت و یا سازمان چه عددی باید قرار داد؟ بی‌جهت نیست که گفته شده: «جغرافیای کمیّتی به زودی موجی از شبهه و انتقاد را برانگیخت و سرانجام جز ناکامی نصیب نبرد، زیرا واقعیت‌های جغرافیایی پیچیده‌تر از آن بودند که با صورت‌های ریاضی خود ادراک شوند و متغیرها در این عرصه پر شمارتر از آن بودند که به آسانی بتوان به جداسازی و ساده کردن آنها مبادرت ورزید» (شلبینگ ۱۳۷۷، ص ۹۹). با این وجود و به دلیل جهانی شدن بحران کار، شرح مختصری از این بحران در جهان (شمال و جنوب) و ایران ارائه گردید؛ زیرا اعتقادمان بر این است که جهانی بیندیشیم و محلّی عمل کنیم. به این ترتیب ابتدا آمار بیکاری جهانی از اینترنت اخذ و سپس با بررسی‌های اسنادی،

1- Uni - Causality
2- Autocad

وضع کار و بیکاری در جهان مورد توجه قرار گرفت. بخشی از آمارها از سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال‌های ۱۳۷۵ - ۱۳۳۵، آمارنامه استان گیلان ۱۳۷۹، سالنامه آماری ۱۳۸۰ و اداره کشاورزی لاهیجان اخذ گردید که در قالب جدول، نقشه و نمودار آمده است. سپس با بررسی‌های میدانی از طریق مصاحبه با چایکاران (در روستاهای لیالستان بازکیاگوراب، آهندان و لیل)، کارگران کارخانجات چای (در روستاهای لیالستان و بازکیاگوراب) و یکی از مسئولین سابق سازمان چای (آقای مهندس حسینخانی) مسائل و مشکلات زیر بخش چای عمدتاً از دیدگاه جغرافیای کار مورد توجه قرار گرفت و البته محقق را یارای آن نبوده تا همه مضامین جغرافیای کار را به دلیل محدود بودن حجم مقاله بکار گیرد ولی سعی شده است که بر عمده‌ترین عامل بحران ساز شغل چایکاری در لاهیجان تمرکز بیشتری صورت پذیرد.

یافته‌ها و تحلیل

۱- مختصری درباره وضع موجود اشتغال و بیکاری در جهان

ارقام دولتی در مورد میزان اشتغال معمولاً گمراه کننده است و جدول شماره (۱) نشان می‌دهد که در کشورهای شمال نرخ بیکاری به ندرت به ده درصد می‌رسد: در حالی که در کشورهای جنوب اغلب به مراتب بیش از این مقدار است.

جدول ۱- نرخ بیکاری در برخی از کشورهای منتخب شمال و جنوب در سال ۲۰۰۰

کشورهای شمال	نرخ بیکاری (درصد)	کشورهای جنوب	نرخ بیکاری (درصد)
استرالیا	۶/۴	لیبی (سال ۲۰۰۱)	۳۰
اتریش	۵/۴	آرژانتین	۱۵
بلاروس	۲/۱	بحرین (۱۹۹۸)	۱۵
بلژیک	۸/۴	بولیوی (۱۹۹۷)	۱۱/۴
روسیه	۳	بوسنی و هرزگوین (۱۹۹۱)	۳۵-۴۰
کانادا	۶/۸	کامرون (۱۹۹۸)	۳۰
دانمارک	۵/۳	کلمبیا	۲۰
فرانسه	۹/۷	جیبوتی	۵۰
ایتالیا	۱۰/۴	ایران (۱۹۹۹)	۱۴
ژاپن	۴/۷	فیلیپین	۱۰
ژاپن (۲۰۰۲)	۵/۴	سوریه	۲۰
اسپانیا	۱۴	نیجریه	۲۸
انگلستان	۵/۵	کوبا	۵/۵
ایالات متحده	۴	چین	۱۰
هلند	۲/۶	هند	۸/۸

مأخذ: WWW.Geography.IQ.Com

اما واقعیت ورای آمار و ارقام است. در حال حاضر در کشورهای سازمان همکاری اقتصادی و توسعه^۱ ۳۵ میلیون نفر بیکارند و ۱۵ میلیون نفر دیگر یا دنبال کار نمی‌گردند و یا به اکراه به شغلی نیمه‌وقت تن داده‌اند. در آینده نزدیک خودکارسازی تمام کارخانجات، عمل خواهد شد و در بیست الی سی سال آینده احتمالاً کارخانه‌هایی پدید خواهند آمد که ابداً به کار دستی نیاز نخواهند داشت. طبق پیش‌بینی‌های بعمل آمده، طی سی سال آینده، تنها دو درصد از نیروی کار فعلی جهان برای تولید تمام کالاهایی که کل تقاضای جهان را برآورده نماید، لازم خواهد بود. علاوه بر این احتمالاً به علت جهانی شدن^۲، حتی در کشورهای در حال توسعه نیز شرکت‌های چند ملیتی با تولید خودکار^۳ توانایی هرگونه رقابت را از کارگران سلب می‌کنند (ریف کین، ۱۳۷۹، ص ۲۳۴). بنابراین طبق مطالعات اسنادی، جهانی‌سازی و خودکارسازی علت اصلی بیکاری در کشورهای شمال می‌باشد؛ قدرت متصاعد تولیدی ماشین هر روز با کارگر کمتر تولید بیشتری انجام می‌دهد و نقش انسان را از کارگری به کنترل تقلیل می‌دهد و بنابراین تولید آن از بازار داخلی فراتر می‌رود. بی‌جهت نیست که در محدوده جامعه اقتصادی اروپا طی ده سال ۴۵۰۰۰۰۰ شغل در کشاورزی از بین رفته است (مونوزروم و فیلیپ دوکاستل باژاک، ۱۳۷۹، ص ۷). در ویتنام به طور کلی سالیانه ۱/۱ میلیون نفر بر نیروی کار افزوده می‌شود (آ. پی. او،^۴ ۲۰۰۰، ص ۱۷). در قلمرو کشاورزی انقلابات مکانیکی، بیولوژیکی و شیمیایی میلیون‌ها کارگر را بیکار کرده است. در سال ۱۸۵۰ با تولید یک کارگر کشاورزی، چهار نفر تغذیه می‌شدند که امروزه در ایالات متحده آمریکا این نسبت به ۷۸ نفر افزایش یافته است. افزایش چشمگیر بهره‌وری در اکثر سالهای سده حاضر بحران عرضه بی‌اندازه را موجب شده است. به عبارت دیگر نخستین تکنولوژی در کشاورزی، ماشین‌آلات و مواد شیمیایی را جایگزین حیوان و کار آدمی کرد و انقلاب نوظهور کشاورزی مولکولی یا بیوتکنولوژی نیز به زودی کشت در مزارع را برخواهد چید و به جای آن پرورش گیاهان در آزمایشگاه‌ها معمول خواهد شد. این روند برای همیشه نگرش جهانیان را نسبت به تولید مواد غذایی زیر و رو خواهد کرد (ریف کین، ۱۳۷۹، ص ۴۲۴). نوآوری در حوزه بیوتکنولوژی برای همه چیز از وانیل گرفته تا کاکائو و قهوه جایگزین‌های مصنوعی بوجود آورده که معیشت میلیون‌ها کارگر و کشاورز جهان سوئی را تهدید به فنا می‌کند. همراه با افزایش فشار شغلی در جنوب، بسیاری از مردم روانه کشورهای شمال می‌شوند؛ در حالی که خود این کشورها با کسادی بازارهای کار مواجهند. رفتارهای پرخاش‌گرانه ناشی از بیگانه ترسی و نژادپرستی در شمال، بعضی از زشت‌ترین جلوه‌های این عصر نابرابری و بیکاری است (رابین، ۱۳۷۶، صص ۲۱۴-۲۱۳). علاوه بر این به دلیل ضعف نظام‌های زراعی جهان سوّم، در جهت تدارک درآمدهای کافی برای تولیدکنندگان، بسیاری از دهقانان در

1- OECD
2- Globalization
3- Automation
4- A. P. O

جستجوی مشغله‌ای فرضی راه شهرها را در پیش گرفته، غافل از این که امر اشتغال در شهرها به سبب فقدان یک جریان صنعتی شکوفا، غالباً محدود است و طبعاً پاسخگوی رؤیای تمام مهاجران نمی‌باشد و نهایتاً مهاجرت‌های روستایی به افزایش حجم بیکاران در زاغه‌های مجاور شهرها می‌انجامد (دوفومیه ۱۳۷۲، صص ۱۸-۱۹). در غالب ممالک کم رشد به سبب بیکاری، بخش بزرگی از امکانات بالقوه تولیدی چنان که باید مورد استفاده قرار نمی‌گیرد. غالباً صاحبانظران در بیان این نکته اتفاق نظر دارند که بیکاری و کم کاری از موجبات اساسی دوام دور باطل کم رشدی است. اغلب بیکاران در کشورهای شمال از مدد معاشی که دولت به آنها اختصاص داده استفاده می‌کنند و منابع حیاتی مورد لزوم در اختیار آنان قرار می‌گیرد؛ این مدد معاش ایام بیکاری به مراتب از آنچه که در ممالک جهان سوم در برابر کارهای نسبتاً ثابت به کارگران پرداخت می‌شود، بیشتر است. اما در کشورهای جنوب بیکاران از هر نوع کمکی برای ادامه معاش بی‌نصیب می‌مانند (لاکوست ۱۳۶۹، ص ۶۰). همه جا مردان و زنان نگران آینده خود هستند. جوانان ناکامی و خشم خود را با رفتارهای ضداجتماعی خالی می‌کنند. کارگران مسن‌تر بنظر می‌رسد که تسلیم شده و هر دم دچار این احساس می‌شوند که در چنبره نیروهای اجتماعی گرفتار آمده‌اند. بر اساس تحقیقی که اقتصاددانان دانشگاه یوتا^۱ ماری مروا^۲ و ریچارد فولز^۳ انجام دادند، پی‌برده شد که یک درصد افزایش بیکاری منجر به افزایش ۵ درصد مرگ و میر ناشی از حملات قلبی و ۳/۱ درصد افزایش مرگ و میر ناشی از سکته مغزی می‌شود. سایر اثرات بیکاری را می‌توان در اضطراب، افسردگی، الکل، مصرف بیشتر سیگار و مصرف کمتر غذای سالم جستجو کرد که تمام این موارد در احتمال حمله قلبی و سکته مغزی نقش به‌سزایی دارد. در ایالات متحده امریکا افزایش یک درصد بیکاری منجر به افزایش ۶/۷ درصد آدم‌کشی، ۳/۴ درصد جرایم خشونت‌بار و ۲/۴ درصد سرقت اموال می‌شود (ریف‌کین، ۱۳۷۹، ص ۶۷). در مناطق روستایی کشورهای جنوب نیز، فقدان فرصت‌های شغلی برای انجام کار موکد در بخش اعظم سال شدیدترین پیامدهای فقر را به دنبال داشته است (خزاعی ۱۳۶۸، ص ۱۲۷).

۲- وضع اشتغال و بیکاری در ایران

جمعیت بالای ده ساله کشور را می‌توان به دو دسته جمعیت فعال از نظر اقتصادی و جمعیت غیرفعال تقسیم نمود؛ جمعیت فعال که شامل شاغلان و بیکاران می‌باشد در بهمن ماه ۱۳۸۰ حدود ۳۶/۸۷ درصد از کل جمعیت بالای ده سال کشور را شامل می‌گردد و بقیه ۶۳/۱۳ درصد نیز جمعیت غیرفعال بودند (رک: جدول ۲).

1- Utah
2- Mary Merva
3- Richard fowles

جدول ۲- توزیع نسبی جمعیت ده‌ساله و بیشتر کشور برحسب وضع فعالیت درنقاط شهری و روستایی دربهمن ۱۳۸۰

جمعیت بالای ده ساله																				
جمعیت غیرفعال									جمعیت فعال											
شهری			روستایی			کل			شهری		روستایی		کل							
۶۴/۳۹			۶۱/۳۷			۶۳/۱۳			۳۵/۶۰		۳۸/۶۳		۳۶/۸۷							
سایر			دارای درآمد بدون کار			خانه‌دار			محصل			بیکار قبلاً غیرشاغل		بیکار قبلاً شاغل		شاغل				
روستایی	شهری	کل	روستایی	شهری	کل	روستایی	شهری	کل	روستایی	شهری	کل	روستایی	شهری	کل	روستایی	شهری	کل			
۲/۹۸	۳/۶۷	۳/۲۷	۴/۶۱	۳/۲۴	۴/۰۴	۲۸/۱۱	۲۹/۶۹	۲۸/۷۷	۲۸/۷۰	۲۴/۷۸	۲۷/۰۶	۲/۵۲	۲/۲۸	۲/۴۲	۲/۸۵	۳/۲۳	۳/۰۱	۳۰/۲۲	۳۳/۱۲	۳۱/۴۴

درصد شاغلان بخش کشاورزی در سال ۱۳۸۰ حدود ۲۶/۰۷ درصد، بخش صنعت و معدن و ساختمان ۳۰/۶۴ درصد و بخش خدمات حدود ۴۳/۲۹ درصد بوده است. این در حالی است که در سال ۱۳۳۵ یعنی قبل از اصلاحات ارضی در بخش کشاورزی ۵۶ درصد، در بخش صنعت و معدن و ساختمان ۱۰ درصد و در بخش خدمات ۲۴ درصد شاغل بوده‌اند (سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۳۵ و سالنامه ۱۳۸۰). لازم به ذکر است که حدود ۸۱/۷۷ درصد از شاغلان و ۹۳/۹۳ درصد از بیکاران جویای کار باسواد می‌باشند (سالنامه آماری سال ۱۳۸۰). همچنین جمعیت ایران از منظر فعالیت به گونه‌ای است که اولاً بخش کشاورزی توان اشتغال‌زایی اندکی دارد و حتی با مازاد نیرو مواجه است. ثانیاً: اشتغال ایجاد شده عمدتاً شهری بوده (نظری ۱۳۷۷، صص ۱۷۱-۱۵۸) ثالثاً بهره‌وری نیروی کار پایین است. به عبارت دیگر باید توجه داشت که مشکلات اشتغال و بیکاری از ابعاد کمی آن بسیار گسترده‌تر است و مشکلاتی نظیر توزیع نامتناسب جغرافیایی نیروی کار متخصص و ماهر و تمرکز آنها در برخی از نقاط شهری و به ویژه تهران، پایین بودن میزان بهره‌وری نیروی کار، عدم رابطه منطقی بین حقوق بگیران و بهره‌وری کار آنها، عدم رابطه منطقی بین هزینه زندگی با درآمدهای حاصل از کار شاغلان، خروج تعداد زیادی از نیروی کار متخصص (فرار مغزها) از کشور، اشتغال به کار غیرقانونی تعداد کثیری از اتباع خارجی در ایران، وجود تعداد کثیری از بیکاران تحصیلکرده و ... هم اکنون از جمله مسائلی است که باید در برنامه‌ریزیهای توسعه فعالیت‌های شغلی مدنظر قرار داد؛ به ویژه با توجه به اینکه «شهرهای ایران در شرایط فعلی از نظر تأمین آب، تأمین خدمات و ... و از همه مهمتر ایجاد اشتغال، توان پذیرش جمعیت بیش از حد

فعلی را ندارند» (پاپلی یزدی ۱۳۸۰، ص ۱۵). اما مهاجرت‌های بی‌رویه از روستاها به شهرها همچنان ادامه دارد. این عوامل به افزایش حاشیه‌نشینی و تبعات آن در کلان‌شهرهای کشور منجر شده است.

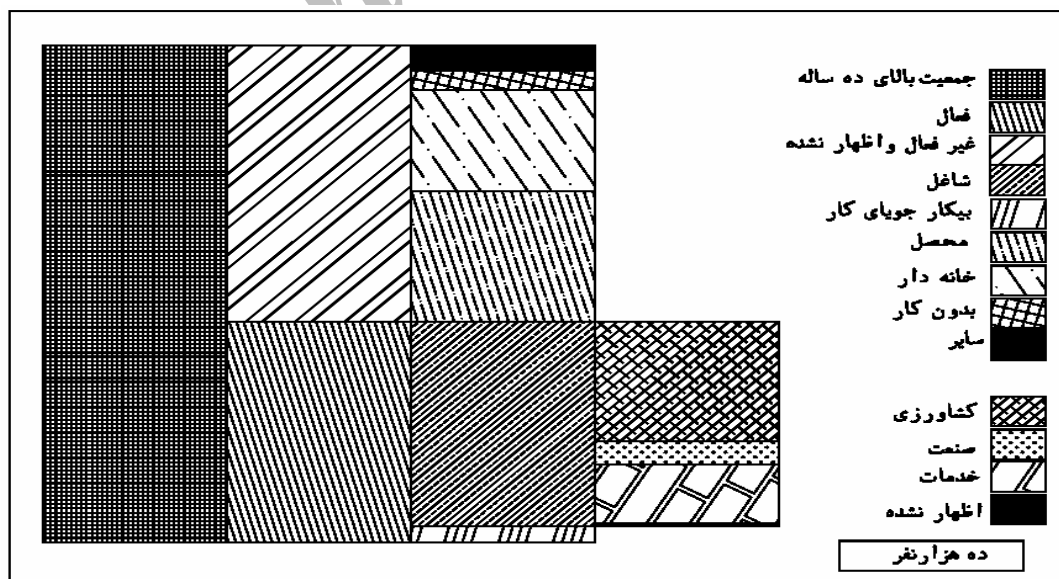
۳- سیمای اشتغال و بیکاری در شهرستان لاهیجان

در سال ۱۳۷۵ جمعیت ده ساله و بالاتر در شهرستان لاهیجان ۱۶۴۹۴۱ نفر بوده که از این تعداد ۷۳۲۲۰ نفر فعال، ۸۹۴۳۴ نفر غیرفعال و تعداد ۲۲۸۷ نفر نیز فعالیت خود را اظهار نکرده‌اند. بنابراین در سال مذکور میزان فعالیت (نسبت جمعیت فعال به جمعیت بالای ده ساله) حدود ۴۴/۳۹ بوده است (رک جدول شماره ۳ نمودار شماره ۱).

جدول ۳- جمعیت ده ساله و بیشتر لاهیجان برحسب وضع فعالیت در کل، شهری و روستایی در سال ۱۳۷۵

جمع کل	جمعیت غیرفعال					جمعیت فعال			منطقه
	اظهار نشده	سایر	بدون درآمد	خانه‌دار	محصل	بیکار قبلاً غیرشاغل	بیکار قبلاً شاغل	شاغل	
۱۶۴۹۴۱	۲۲۸۷	۶۰۴۳	۶۵۷۳	۳۳۴۴۴	۴۳۳۷۴	۴۶۷۴	۶۴۹	۶۷۸۹۷	شهرستان
۱۱۰۴۸۷	۱۴۷۹	۴۳۸۵	۳۹۶۷	۱۹۹۴۳	۲۶۶۹۵	۳۱۷۱	۴۳۶	۵۰۴۱۱	نقاط روستایی
۵۴۴۵۴	۸۰۸	۱۶۵۸	۲۶۰۶	۱۳۵۰۱	۱۶۶۷۹	۱۵۰۳	۲۱۳	۱۷۴۸۶	نقاط شهری

نمودار ۱- ترکیب جمعیت شهرستان لاهیجان در سال ۱۳۷۵

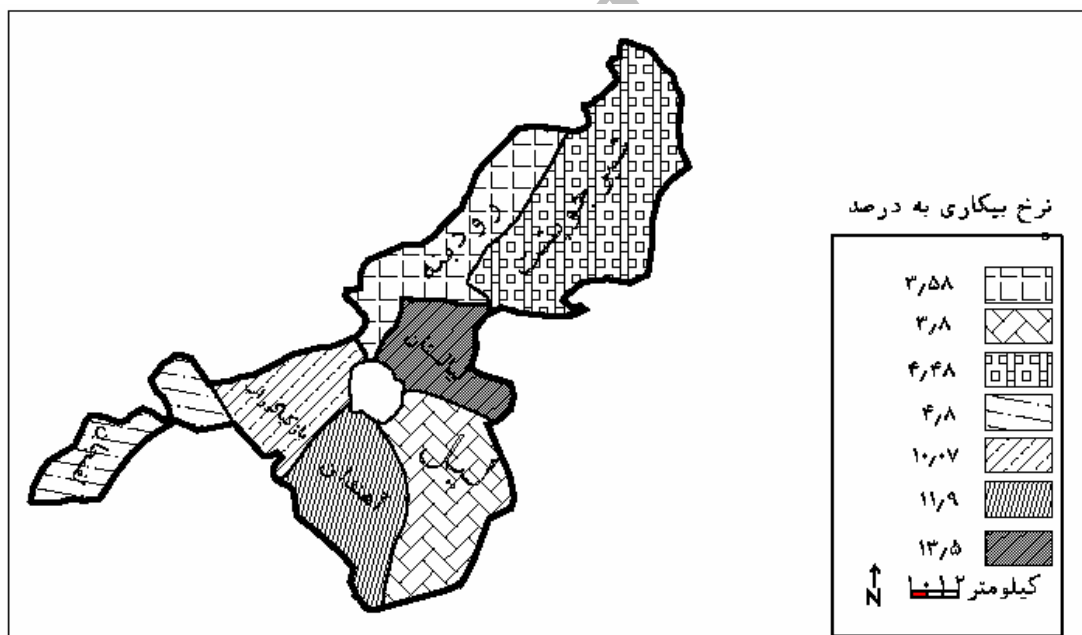

میزان فعالیت در مناطق روستایی ۴۸/۸۹ درصد و در مناطق شهری ۳۵/۲۶ درصد محاسبه می‌گردد. این نسبت در مناطق روستایی کشور ۳۷/۶۴ درصد و در مناطق شهری کشور ۳۳/۸۷ درصد بوده است. از نظر ترکیب جمعیت فعال در سال ۱۳۷۵، حدود ۴۱/۱۶ درصد از کل جمعیت بالای ده ساله لاهیجان شاغل و ۳/۲۳ درصد از جمعیت بالای ده سال نیز بیکار جویای کار بوده‌اند. بنابراین نرخ بیکاری را می‌توان به شرح زیر محاسبه نمود:

$$\text{نرخ بیکاری در شهرستان لاهیجان سال ۱۳۷۵} = \frac{\text{جمعیت بیکار جویای کار}}{\text{جمعیت فعال}} \cdot ۱۰۰ = \frac{۵۳۲۳}{۷۳۲۲۰} \cdot ۱۰۰ = ۷/۸۴$$

این نسبت برای نقاط روستایی حدود ۶/۶۸ درصد و برای نقاط شهری ۸/۹۳ درصد محاسبه می‌گردد. به علاوه لازم به توضیح است که نرخ بیکاری در دهستان‌های مختلف لاهیجان به یک میزان نبوده است (رک: نقشه شماره ۱).

نقشه ۱- نرخ بیکاری در دهستان‌های لاهیجان در سال ۱۳۷۵ (درصد)

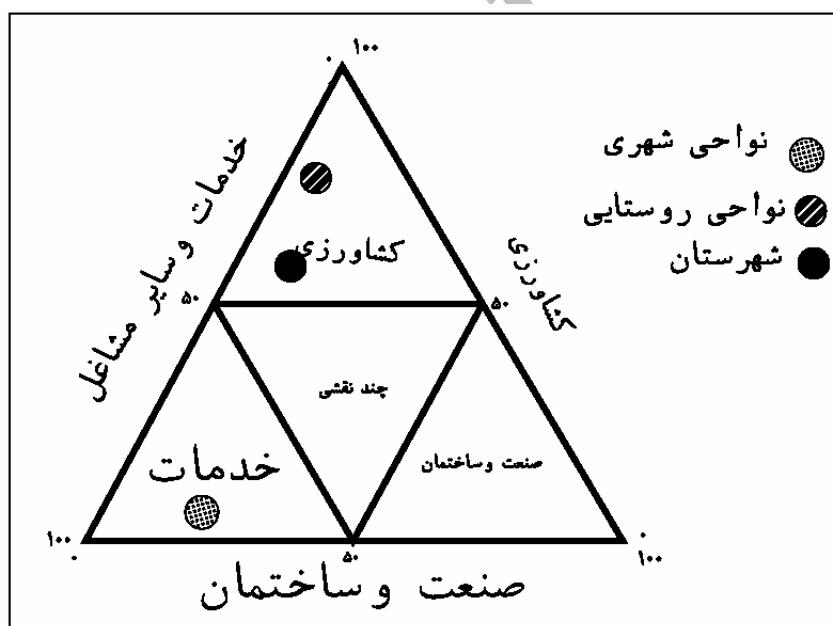

به علاوه از نظر درصد شاغلان در بخش‌های مختلف اقتصادی تفاوت فاحشی بین نقاط شهری و روستایی لاهیجان وجود دارد. قسمت اعظم جمعیت شاغل در نقاط روستایی لاهیجان (۷۶/۳۸ درصد) در بخش کشاورزی شاغل‌اند، در حالی که قسمت اعظم جمعیت نقاط شهری لاهیجان (۷۰/۳۵ درصد) در بخش خدمات اشتغال دارند. به علاوه ۱۲/۱۷ درصد از شاغلان نقاط شهری لاهیجان در بخش صنعت و ساختمان مشغول به کار هستند؛ اما این میزان در نقاط روستایی تنها به ۸/۳۴ درصد می‌رسد (رک: جدول شماره ۴ و نمودار شماره ۲).

جدول ۴ - شاغلان شهرستان برحسب بخش‌های (گروه‌های عمده فعالیت در سال ۱۳۷۵)

جمع		اظهار نشده	خدمات	صنعت	کشاورزی	گروه فعالیت منطقه
۶۷۸۹۷	۱۱۳۱	۱۹۲۷۴	۷۹۰۴	۳۹۵۸۸	تعداد	شهرستان
۱۰۰	۶۷/۱	۲۸/۳۸	۱۱/۶۴	۵۸/۳۱	درصد	لاهیجان
۵۰۴۱۱	۷۳۳	۶۹۷۳	۴۲۰۱	۳۸۵۰۴	تعداد	نقاط روستایی
۱۰۰	۱/۴۵	۱۳/۸۳	۸/۳۴	۷۶/۳۸	درصد	لاهیجان
۱۷۴۸۶	۳۹۸	۱۲۳۰۱	۳۷۰۳	۱۰۸۴	تعداد	نقاط شهری
۱۰۰	۲/۲۸	۷۰/۳۵	۲۱/۱۷	۶/۲۰	درصد	لاهیجان

نمودار ۲- دیاگرام سه گوش مربوط به مشاغل شهرستان لاهیجان در سال ۱۳۷۵

جدول شماره (۵) وضع شغلی شاغلان در بخش کشاورزی مناطق روستایی شهرستان لاهیجان را نشان می‌دهد و قسمت اعظم شاغلان بخش کشاورزی در نقاط روستایی در بخش خصوصی شاغل بوده‌اند. و از آن میان نیز قسمت اعظم آنها جزء کارکنان مستقل و کارکنان فامیلی بدون مزد بوده‌اند (حدود ۸۸/۶ درصد). از نظر گروه‌های عمده شغلی نیز در شهرستان لاهیجان نزدیک به ۹۷ درصد از شاغلان بخش کشاورزی را کارکنان ماهر کشاورزی، جنگلداری و ماهیگیری تشکیل می‌دادند؛ در حالی که متخصصان در بخش کشاورزی فقط شامل ۰/۱ درصد از گروه‌های شغلی را شامل

می‌شده‌اند (سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۷۵). شاغلان شهرستان مذکور از نظر سطح سواد نیز متفاوت بوده‌اند. در سال ۱۳۷۵ در بخش کشاورزی حدود ۴۹/۸۷ درصد از شاغلان بی‌سواد بوده و این در حالی است که تنها ۱۶/۰۶ درصد از شاغلان بخش صنعت و ۷/۶۹ درصد از شاغلان خدمات بیسواد بوده‌اند. با این توضیحات در مورد وضع شغلی در جهان، ایران و شهرستان لاهیجان هم اکنون لازم است جهت پاسخگویی به سؤال تحقیق، فرضیات خود را در مورد چایکاری در نواحی روستایی لاهیجان مورد آزمون قرار دهیم:

جدول ۵- وضع شغلی شاغلان نقاط روستایی لاهیجان در بخش کشاورزی (سال ۱۳۷۵)

وضع شغلی	بخش خصوصی			بخش دولتی و تعاونی		
	کارفرمایان	کارکنان مستقل	مزد و حقوق بگیران	کارکنان فامیلی بدون مزد	مزد و حقوق بگیر عمومی	مزد و حقوق بگیر تعاونی
تعداد	۱۷۷۰	۲۲۹۷۲	۱۴۴۸	۱۱۱۷۴	۲۷۸	۲۲
درصد	۴/۶	۵۹/۶	۳/۸	۲۹	۰/۷	۰/۰۶

۴- بحران اشتغال در زیر بخش چای لاهیجان

نقشه شماره (۱) گرچه وضع بیکاری را در آمار رسمی نشان می‌دهد، اما بررسی‌های انجام شده حقایق بیشتری را آشکار می‌سازد.

چایکاران گروهی از جمعیت شاغل در بخش کشاورزی نواحی روستایی (عمدتاً کوهپایه‌ای) هستند که طبق آمار سال ۱۳۷۹ حدود ۵۴۱۴ هکتار (اداره کشاورزی لاهیجان ۱۳۸۳) از اراضی لاهیجان را به زیر کشت این محصول برده‌اند. با توجه به اینکه عملکرد هر هکتار باغ چای در لاهیجان حدود ۷/۶ تن برگ سبز (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، ۱۳۷۹) و میزان تولید نیز ۴۱۴۱۰ تن برگ سبز چای بوده، لذا می‌توان دریافت که آنها حدود ۱۰۳۵۲ تن چای خشک که بالغ بر ۱۷/۲۳ درصد از کل چای تولیدی کشور و تقریباً ۸/۵ درصد از کل چای مصرفی کشور است را تولید کرده‌اند. جدول شماره (۶) سطح زیر کشت چای در دهستان‌های مختلف لاهیجان را در سال ۱۳۷۵ نشان می‌دهد که با توجه به آن می‌توان دریافت شاغلین این نوع از فعالیت کشاورزی عمدتاً در دهستان‌های جنوبی لاهیجان به این کار اشتغال دارند. ولی باید توجه داشت که این بخش هم اکنون با چنان مشکل عظیمی مواجه است که نمی‌توان به سادگی مشخص کرد که آنها بیکارند یا چایکار!

جدول ۶- سطح زیرکشت چای لاهیجان (به هکتار) به تفکیک دهستان در سال ۱۳۷۹

نام دهستان	متغیر	رودبته	شیرجو پشت	آهندان	بازکیا گوراب	لفمجان	لیالستان	لیل	محدوده شهر	جمع شهرستان
سطح زیرکشت	۲۸	-	۲۴۸۷	۳۴۷	۷۴	۵۹۸	۱۸۴۷	۳۲	۵۴۱۴	
درصد از سطح زیر کشت شهرستان	۰/۵	-	۴۵/۹	۶/۴۱	۱/۴	۱۱/۰۴	۳۴/۱۱	۰/۵۹	۱۰۰	

مآخذ: اداره کشاورزی لاهیجان ۱۳۸۳

آمار رسمی نشان می‌دهد که در سال ۱۳۷۹ تعداد ۱۱۹۲۰ نفر چایکار در شهرستان‌های لاهیجان و سیاهکل وجود داشته که از مجموع ۷۵۲۷ هکتار باغ چای در این دو شهرستان، ۵۴۱۵ هکتار از آن فقط در لاهیجان وجود داشته که می‌توان تعداد چایکاران لاهیجان را طبق آمار رسمی ۸۵۷۵ نفر برآورد نمود. در هر هکتار باغ چای دیم حدود ۳۵۰ روز کار و برای هر هکتار باغ چای آبی ۴۵۲ روز کار (مؤسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی ۱۳۷۹) ایجاد می‌شود. بررسی‌های میدانی ما نیز نشان می‌دهد که در مراحل مختلف کاشت تا برداشت چای در مجموع ۳۴۳ روز کار در یک هکتار و ۱۷۱/۵ روز کار برای هر خانوار (نیم هکتار)، کار ایجاد می‌شود که مؤید مطلب فوق می‌باشد. جدول شماره (۷) تعداد روزهای کار در مراحل مختلف چایکاری را نشان می‌دهد.

جدول ۷- تعداد روزهای کار در مراحل مختلف چایکاری در سال ۱۳۸۲

ردیف	مراحل	تعداد روز کار در هر هکتار	توضیحات
۱	شخم با بیل و بلو (کج بیل)	۵۰	هم اکنون خیلی کم انجام می‌گیرد
۲	کودپاشی با دست	۲۰	
۳	هرس با داس	۱۸/۲	هرچند سال یک بار انجام می‌گیرد
۴	برداشت با دست	۲۵۴/۵	
جمع	کلیه مراحل	۳۴۲/۷	

هزینه تولید هر هکتار چایکاری طبق بررسی‌های میدانی در سال ۱۳۸۳ حدود ۶/۱۶۶/۰۰۰ ریال برآورد شده است؛ اما قیمت هر کیلو چای سبز حتی با بهترین کیفیت (دو برگ و یک غنچه) نیز حداکثر به ۱۱۰۰ ریال می‌رسیده است با این حال برخی از مردم چای سبز خود را کیلویی ۴۰۰ ریال و حتی کمتر از این مقدار نیز به فروش رسانده‌اند. علاوه بر این

درآمد هر هکتار باغ چای از ۱/۰۰۰/۰۰۰ ریال تا ۶/۰۰۰/۰۰۰ ریال متغیر بوده است. بنابراین ارزش افزوده چایکاری در لاهیجان منفی می‌باشد که حاکی از ورشکستگی کشت چای در لاهیجان است. همین امر باعث شده که تقریباً نیمی از مردم در سال ۱۳۸۳ از برداشت چای منصرف شوند. حدود نیمی از چایکاران شغل خود را از دست داده‌اند و نیمی دیگر با وجود نارسائی‌های موجود چای خود را برداشت نموده‌اند. توجه داشته باشیم که درآمد هر خانوار چایکار از چایکاری چیزی حدود نصف همین مقدار است؛ یعنی از ۵۰۰/۰۰۰ ریال تا ۳/۰۰۰/۰۰۰ ریال. «با توجه به اینکه چای تنها محصول قابل فروش حدود ۶۸ درصد از چایکاران کشور می‌باشد» (مصاحبه نگارنده با مدیر نظارت و کنترل فنی سابق سازمان چای جناب آقای مهندس حسین‌خانی در تیرماه ۱۳۸۳). لذا می‌توان به اهمیت مسئله و قوف بیشتری حاصل نمود. لازم به ذکر است که اغلب چایکاران چای خود را به طور مستقیم به کارخانه‌داران و برخی نیز به واسطه‌ها می‌فروشند که مورد اخیر عمدتاً در نواحی دور دست کوهپایه‌ای و در دو دهستان لیل و آهندان صورت می‌گیرد. ممکن است برخی عنوان کنند که قرار است دولت به ازای هر هکتار ۷۰۰۰۰۰۰ ریال به مالکان باغات چای کمک بلاعوض بنماید؛ اما بررسی‌های انجام شده حاکی از آن است که فقط آن دسته از مالکان باغات چای که دارای دفترچه چایکاری باشند و عملیات به زراعی انجام دهند، مشمول دریافت این کمک‌ها می‌شوند. اما اغلب چایکاران مالک زمین‌های نیم هکتاری بوده که همراه با خوش نشینان فاقد باغ، برای واحدهای بزرگتر کار می‌کردند. اینها نه تنها منبع درآمد خود را از دست داده‌اند، بلکه بسیاری از آنها مشمول دریافت کمک‌های دولتی هم نمی‌شوند. با ادامه این وضع، بحران بیکاری و اثرات سوء آن تشدید خواهد گردید.

یافته‌ها نشان می‌دهد که کارگران کارخانه‌های چای^۱ شش ماه از سال مشغول به کار می‌باشند (از اردیبهشت تا آخر مهر). مدت زمان کار به گونه‌ای است که اغلب در دو ماه از سال (اردیبهشت و خرداد) کار به صورت شبانه‌روزی و در بقیه ماه‌های سال ۸ صبح تا ۸ شب به مدت ۱۲ ساعت در کارخانه کار می‌کنند. ظرفیت هر کارخانه در هر ۲۴ ساعت حدود ۷۰۰ کیلو برگ سبز چای است که در اغلب کارخانه‌ها گاه حدود ۲ تن و حتی بیشتر از این مقدار هم افزون بر ظرفیت استفاده می‌شود و این امر در کاهش کیفیت چای اثر گذارده و حتی باعث نارسایی سیمای ظاهری چای خشک می‌شود.

نیروی انسانی کارخانه‌ها متشکل از نیروهای بومی و غیربومی است. تعداد کارگران کارخانه معمولاً حدود ۲۰ نفر است. این کارگران فقط در زمان کار در هر ماه حدود ۱۵۰ هزار تومان حقوق می‌گیرند. حدود ۳۰ درصد از نیروهای کارخانه‌ها جزء نفرات ثابت می‌باشند و بقیه نفرات نیز شامل کارگران روزمزد می‌شود. نفرات ثابت هر کارخانه شامل صاحب کارخانه، متصدی مکانیک، متصدی انبار، متصدی پلاس، متصدی خشک و آشپز می‌باشد. در کارخانه از هر چهار کیلوگرم برگ سبز چای حدود یک کیلوگرم چای خشک بدست می‌آید. در اغلب کارخانه‌ها، صنایع بسته‌بندی

۱- در سال ۱۳۷۹ حدود ۳۹ کارخانه چایسازی در شهرستان لاهیجان وجود داشته است

وجود ندارد و بنابراین چای را باگونی انتقال می دهند و اغلب با چای خارجی مخلوط کرده و به بازار عرضه می کنند. قیمت هر کیلو چای بهاره در لاهیجان در سال ۱۳۸۳ حدود ۳۲۰۰ - ۲۵۰۰ تومان بوده است. برآورد نشان می دهد که فقط حدود ۵ تا ۱۵٪ از قیمت فروش محصول چای خشک نصیب کشاورزان می شود^۱ و بقیه ۸۵ تا ۹۵ درصد نیز به صنعت و بازرگانی چای اختصاص دارد. چای خشک مصرفی به نظر برخی از متولیان از کیفیت پایینی برخوردار است که این امر حداقل ریشه در چند عامل دارد:

- ۱- کشاورزان در موقع چیدن، برگ سبز چای را درست نمی چینند (به جای یک غنچه و دو برگ، اغلب آنها چند برگ می چینند)
- ۲- در کارخانه گاه حتی سه برابر افزون بر ظرفیت، چای سبز تحویل می گیرند.
- ۳- درجه بندی چای در کارخانه اغلب یا انجام نمی شود و یا درست و اصولی نیست.
- ۴- فقدان بسته بندی چای در کارخانه ها به ویژه مخلوط کردن آنها با چای خارجی.
- ۵- افزودن مواد دیگری به چای خارجی توسط کشورهای همسایه و در نتیجه طعم و رنگ ظاهری بهتر چای خارجی نسبت به چای داخلی.

با توجه به اینکه «امروزه این منطق مورد قبول همگان است که برای انجام تصمیم گیری ها و داشتن یک برنامه دقیق، حداقل سه عنصر اساسی وحدت نظر در استراتژی و هدف، وحدت در تشکیلات و سازماندهی و وحدت در تصمیم گیری و مدیریت ضروری است» (افتخاری ۱۳۷۲، ص ۲۷)؛ اما در مورد این سه عنصر نه تنها بین مردم و سازمان چای، بلکه بین سازمان چای و سایر نهادها مانند مدیریت کشاورزی سازمان مدیریت و برنامه ریزی و وزارت بازرگانی نیز وحدت نظر وجود نداشته است. «از نظر سازمانی، عمده ترین هدف سازمان چای ایران تأمین چای مورد نیاز کشور بوده است. استراتژی های این سازمان زیر نظر مدیریت کشاورزی سازمان مدیریت و برنامه ریزی تنظیم می شد و علاوه بر واحدهای ستادی، دارای واحدهای ناحیه ای در اداره کل چای شمال در شهرستانهای تنکابن، رامسر، املش، رودسر، لاهیجان، رشت و فومن نیز بوده است. سازمان چای از کارخانه داران هم برای ساخت و هم تجهیز ماشین آلات کارخانه ها حمایت بعمل می آورد و پس از اینکه طرح اصلاح ساختار چای در سال ۱۳۷۹ اجرا گردید، به آنها وام خرید تضمینی برگ سبز چای نیز داده شد. کل نیروی انسانی سازمان چای در کشور حدود ۸۰۰ نفر رسمی و حدود ۵۰۰ نفر پیمانکار بوده است. سازمان چای برای انجام وظیفه اصلی خود برای افزایش راندمان، حدود ۶۰۰۰ هکتار از اراضی را در دو استان گیلان و مازندران از کشت دیم به آبی تغییر داد که در نتیجه آن، میزان تولید دو الی سه برابر افزایش می یابد. این سازمان برای افزایش سطح زیر کشت گر چه دست به اقداماتی زد تا ۱۰۰۰۰ هکتار از جنگل های مخروطه گیلان و مازندران را به باغات چای تبدیل

۱- از هر چهار کیلو چای سبز یک کیلو چای خشک بدست می آید. قیمت هر کیلو چای خشک بهاره ۲۵۰۰ تا ۳۰۰۰ تومان است. اما قیمت چهار کیلو چای سبزی - سهم چایکاران - که از آن یک کیلو چای خشک بدست می آورند بین ۱۶۰ تا ۴۴۰ تومان متغیر است!

کند، اما در اجرای این کار موفق نگردید و به علاوه برای ارتقای تکنولوژی صرفاً به کارخانه‌داران وام ارائه نمودند؛ حال آنکه برای چایکاران و نیز بالابردن کیفیت چای اقدامی مفید و مؤثری انجام ندادند. البته نهال ارزان قیمت، اصلاح باغات و خدمات ترویجی و تحقیقی به چایکاران متقاضی ارائه شد. در گذشته این سازمان و وزارت بازرگانی به طور مشترک حق واردات داشتند و بنابراین از واردات بی‌رویه چای جز به صورت قاچاق جلوگیری بعمل می‌آمد؛ اما هم اکنون آزادسازی واردات چای به اجرا درآمده است. برای بازاریابی چای در داخل نیز سابقاً حدود یک هزار نفر با مراجعه به بازرگانی داخلی سازمان چای مبادرت به توزیع چای داخلی می‌کردند» (مصاحبه نگارنده با مهندس حسین‌خانمی مدیرکل سابق دفتر فنی نظارت کنترل در تیر ماه ۱۳۸۳). اما آزادسازی و واردات بی‌رویه چای این سازمان را به سوی انحلال سوق داده است؛ زیرا با آزادسازی، قدرت رقابت چای داخلی با خارجی از دست می‌رود و سازمان چای عملاً کنترل بازار چای و سایر عناصر ترکیبی توسعه را از دست داده است. در نتیجه آزادسازی واردات چای خارجی و نیز کم توجهی به کیفیت چای داخلی و سایر موارد، بحران کشت و صنعت چای باعث ایجاد بحران کار و اشتغال در میان چایکاران شده است.

«با اینکه قوه تولید جمعیت، وابسته به ظرفیت و سطح تکنیکی، سازمان تولید، کیفیت و ماهیت نیازهای ناحیه‌ای مصرف و همچنین نیازهای خارجی پیش‌بینی شده روی حوزه جغرافیایی و غیره است» (مطیعی لنگرودی ۱۳۷۴، ص ۲۲) ولی مطالعات حاضر در مورد اشتغال در زیر بخش چایکاری در لاهیجان نشان می‌دهد که چایکاران برای تولید چای به دلایل متعدّد از منابع و تکنیک‌های ابزاری و غیرابزاری به طور نیمه سنتی بهره‌گیری می‌نمایند. قسمت اعظم چای تولید شده جنبه تجاری دارد و بنابراین روانه بازار فروش داخلی می‌شود و چون بازار از کارآیی مناسبی برخوردار نیست، آن را با قیمتی نامناسب به فروش می‌رسانند تا بتوانند به بخشی از نیازهای خود پاسخ دهند و طبعاً با این قیمت فعلی، قادر به پاسخگویی به بخش وسیعی از نیازهای خود نمی‌باشند و در نتیجه توانمندی آنها برای افزایش کمیّت و کیفیت محصول به تدریج رو به تحلیل می‌رود و به همین دلیل آنها گاه مجبور به فروش دارایی‌های خود می‌شوند. تا زمانی که این وضع تغییر نیابد، بحران کار همچنان باقی خواهد ماند و حتی تشدید نیز خواهد گردید. به علاوه از نظر سازمانی نیز با وجود سازمانی به نام سازمان چای، هیچ‌گونه هماهنگی بین عناصر ترکیبی توسعه ایجاد نشده است. به نظر می‌رسد پیروی از استراتژی آزادسازی و خصوصی‌سازی که توسط برنامه‌های تعدیل ساختاری بانک جهانی و ... تشویق می‌شود، بیشترین ضربه را بر این بخش از فعالیت وارد کرده است؛ به تعبیر دیگر با ورود چای خارجی (ورود عنصری از ساخت دیگر)، ساختار چای داخلی تحت تأثیر قرار گرفته و در نتیجه با ایجاد یک نوع باز خور^۱ نوعی عدم تعادل در بازار چای داخلی ایجاد شده که خود ممکن است آثار زیانبار دیگری بر سایر عناصر ترکیبی توسعه نظیر منابع، جمعیت، کالاها و خدمات، حمل و نقل، بازار و ... برجای گذارد. به عنوان مثال با ادامه وضع موجود ممکن است مردم به بهانه پرداختن به کشت دیگر، بوته‌های چای را از ریشه درآورند و همین امر احتمالاً موجب بروز و گسترش فرسایش خاک می‌گردد و بدین

ترتیب شهرها، روستاها و سایر فعالیت‌ها نیز از آن متأثر خواهند شد. بنابراین لازم است آثار پیروی از استراتژی‌های مختلف بر عناصر ترکیبی توسعه مورد تحقیق و پژوهش قرار گیرند. بدین ترتیب فرضیه ما با بررسی‌های میدانی در مورد چایکاری مورد تأیید قرار گرفت و این نتیجه حاصل آمد که برای دستیابی به توسعه اشتغال، بهبودی تمام عناصر ترکیبی توسعه با یکدیگر الزامی است و حتی اختلال در هر یک از عناصر ممکن است به اختلال کل عناصر ترکیبی توسعه منجر شود؛ به عبارت دیگر برای توسعه فعالیت‌های شغلی باید به توسعه یکپارچه روستایی دست یافت. اما همان طور که ذکر گردید برنامه توسعه یکپارچه روستایی در روستاهای چایکار به اجرا در نیامده و در عوض برنامه اجرا شده به برنامه تعدیل ساختاری شباهت بیشتری دارد. «در تعدیل ساختاری، فرض بر این است که دولت‌ها فاقد کارآیی لازم در مدیریت اقتصادی هستند و در اثر همین سوء مدیریتها، توسعه اقتصادی در کشورهای سوسیالیستی و جهان سوم به تأخیر افتاده است» (حیدری ۱۳۷۲، ص ۷۶) و بنابراین نقش دولت را کاهش می‌دهند و در حقیقت بازار از کنترل دولت آزاد می‌شود؛ کنترل بر قیمت‌ها حذف و یارانه‌ها لغو می‌گردد، خصوصی‌سازی^۱ گسترش یافته و با حذف موانع موجود بر سر راه واردات محصولات خارجی از جمله بخشودگی مالیاتی، شرکتهای خارجی را به سرمایه‌گذاری ترغیب می‌کنند... تعدیل ساختاری به واقع پروژه‌ای سیاسی و استراتژی آگاهانه برای دگرگونی اجتماعی در سطح جهان و داخلی می‌باشد... برنامه تعدیل همیشه باعث بیکاری می‌شود... در هر کشوری که این برنامه‌ها به اجرا در آمده‌اند، نتیجه آن انهدام اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بوده است... به علاوه برنامه‌های تعدیل گر چه مردم را به کار آفرینی تشویق می‌کند، اما امکانات حمایتی لازم و یا بازار فروش تولیدات را در اختیار آنها نمی‌گذارد. کم نیستند اقتصاددانان و اقتصاد نخوانده‌هایی که می‌خواهند باور کنیم که جز این راهی برای توسعه اقتصادی وجود ندارد. اما نقدی که بر اجرای این برنامه‌ها وارد است این است که رقابت خیلی خوب است؛ اما وقتی در یک مسابقه دو شرکت می‌کنیم باید مطمئن باشیم که همه شرکت‌کنندگان از یک نقطه شروع می‌کنند؛ صنایع خارجی ده‌ها سال از ما جلوترند و معلوم نیست که ما چگونه باید با آنها رقابت کنیم (سیف ۱۳۸۰، ص ۱۵۱). بنابراین توصیه ما بر آن است که به جای پیروی از استراتژی تعدیل ساختاری از طریق استراتژی توسعه یکپارچه روستایی که در آن تمامی عناصر ترکیبی توسعه در ارتباط با یکدیگر توسعه می‌یابند، در

۱- فرق خصوصی‌سازی با آزادسازی در این است که خصوصی‌سازی، واگذاری شرکتهای دولتی به بخش خصوصی است؛ اما آزادسازی، محدود کردن مداخلات دولت در قیمت‌گذاری و تخصیص منابع، استراتژی تعدیل ساختاری شامل هر دو برنامه خصوصی و آزادسازی به طور همزمان است. از دیدگاه نظری، برنامه تعدیل ساختاری مجموعه‌ای از سیاست‌ها و برنامه‌های اقتصادی است که با مذاکره بانک جهانی و صندوق بین‌المللی پول و دولتی که نیازمند وام است، مورد توافق قرار می‌گیرد ولی حکومت جهان سوم چیزی برای عرضه کردن ندارد. به عبارت دیگر این طور که از قرائن و شواهد برمی‌آید، هدف ظاهری بانک جهانی و صندوق بین‌المللی پول این است که با دادن وام به کشورهای جهان سوم، تولیدات آنها یا رای رقابت با محصولات مشابه خارجی را پیدا کنند و در حقیقت می‌خواهند با این کار مزیت نسبی محصولات کشورهای جنوب را قابل رقابت با محصولات کشورهای شمال بکنند؛ این در حالی است که کشورهای شمال خود از تولید انبوه به دلیل اتوماسیون در عذاب‌اند و بازارها نیز اغلب در اختیار آنهاست و به فرض اگر برنامه تعدیل ساختاری به هدف جهانی‌سازی رقابت در همه جا پیاده شود، تمام و یا اغلب محصولات کشورهای جنوب محکوم به نابودی خواهند بود.

رفع بحران کار بکوشیم و این یک ضرورت اجتناب‌ناپذیر است. در غیر این صورت احتمال بروز مخاطرات متعدّد در همه حوزه‌های زندگی اجتناب‌ناپذیر خواهد بود.

خلاصه و نتیجه‌گیری

در این مقاله و در پاسخ به پرسش آغازی با مطالعه ادبیات یا پیشینه تحقیق، تئوری تحقیق و مدل تحلیلی تدوین گردید و برای بررسی آن به دلیل جهانی شدن بحران کار، ریشه‌های وضع موجود بیکاری و اشتغال در سطوح مختلف محلی - جهانی تشریح گردید و این شناخت حاصل آمد که بحران فعالیت‌های شغلی در کشورهای شمال عمدتاً متأثر از اتوماسیون و جهانی شدن بوده است؛ اما در کشورهای جنوب و از جمله کشور ما عمدتاً ناشی از توسعه نیافتگی عناصر ترکیبی توسعه می‌باشد. سپس با تشریح اجمالی بحران اشتغال در زیر بخش چایکاری شهرستان لاهیجان این نتیجه حاصل آمد که پیروی از استراتژی تعدیل ساختاری به جای استراتژی توسعه یکپارچه روستایی چگونه بر توسعه نیافتگی سایر عناصر ترکیبی توسعه تأثیر گذاشته است. روش شناخت، بررسی فعالیت‌های شغلی براساس منابع آماری و اسنادی موجود همراه با مطالعات میدانی در مورد جغرافیای فعالیت‌های شغلی در زیر بخش چایکاری بوده و بنابراین پیشنهادات و راهکارها برای دستیابی به توسعه اشتغال براساس نوع استراتژی موردنظر بدین شرح خلاصه می‌شوند:

۱- شناخت و بررسی پیرامون نحوه ارتقای مدیریت و سازماندهی بین عناصر ترکیبی توسعه به نحوی که کلیه ادارات و سازمان‌های دولتی و غیردولتی با استراتژی توسعه یکپارچه روستایی در رفع مشکلات اشتغال بکوشند و این طور نباشد که هر سازمانی استراتژی جداگانه‌ای در پیش بگیرد. احتمالاً یکی از ضروری‌ترین گام‌ها در راستای دستیابی به توسعه یکپارچه روستایی، اصلاح نظام برنامه‌ریزی کشور است؛ زیرا «حاکمیت برنامه‌ریزی بخشی در ساختار برنامه‌ریزی کشور باعث شده تا محتوای برنامه‌های فصل عمران روستایی جامع نباشد و همه امور روستاها را پوشش ندهد» (رضوانی ۱۳۸۰، ص ۳۳). لذا بنظر می‌رسد ایجاد و تکوین سازمان متولّی توسعه روستایی جهت ایجاد هماهنگی بین عناصر ترکیبی توسعه و نیز هماهنگی میان سازمان‌های دخیل در روستاها جهت حل بحران اشتغال، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است تا در این صورت از منابع محلی - جهانی جهت رفع بحران کار بهره‌گیری بعمل آید.

۲- انجام تحقیقات به منظور شناسایی راه‌های توانمندسازی جمعیت انسانی در ایفای فعالیت‌های شغلی از جمله بهبود الگوی سواد و اصلاح نظام آموزشی، بهداشتی، در آمد و پاسخگویی به سایر نیازهای جمعیتی.

۳- شناسایی راه‌های بهره‌گیری پایدار از منابع در ایفای فعالیت‌های شغلی از جمله گسترش چند اشتغالی، آمایش سرزمین و بهره‌گیری بهینه از منابع.

۴- شناسایی چگونگی ارتقاء تکنولوژی در راستای انجام فعالیت‌های شغلی نظیر مطالعه محلی مراحل کار و شناسایی مراحل از کار که نیازمند تحوّل تکنیکی می‌باشد و نیز تحقیق درباره چگونگی تحوّل تکنیکی.

- ۵- شناسایی راه‌های بهبود کیفی و کمی کالاها و خدمات تولیدی از جمله توجه به استاندارد سازی کالاها و خدمات جهت تطابق با نیازهای محلی و بازار.
- ۶- بررسی پیرامون توسعه حلقه‌های ارتباطی جهت تأمین مصرف داخلی و در صورت امکان، صدور کالاها و خدمات مازاد تولید شده و ورود سایر کالاها و خدمات مورد نیاز به بازار از طرق مختلف از جمله تشکیل تعاونی‌های مردمی به منظور رها ساختن مردم از سوء استفاده واسطه‌ها و کنترل واردکنندگان خصوصی و دولتی به نحوی که تنها زمانی که ضروری است، به وارد کردن محصولات مشابه اقدام شود.

Archive of SID

منابع و مأخذ

- ۱- برآد. رایین، مهر و آبان (۱۳۷۶)، جنوب فقر زده را نادیده نگیرید، مترجم فرامرز فرید، اطلاعات سیاسی - اقتصادی.
- ۲- تودارو. مایکل. (۱۳۶۶)، توسعه اقتصادی در جهان سوم، جلد دوم، مترجم دکتر غلامعلی فرجادی و حمید سهرابی.
- ۳- پاپلی یزدی. محمدحسین، بهار (۱۳۸۰)، مشکلات شهری کشور، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی شماره ۶۰.
- ۴- توسلی، غلامعباس، (۱۳۷۵)، جامعه‌شناسی کار و شغل، انتشارات سمت.
- ۵- جوان. جعفر، (۱۳۸۱)، جغرافیای جمعیت ایران، انتشارات جهاددانشگاهی مشهد.
- ۶- حیدری، غلامرضا، زمستان (۱۳۷۲)، بررسی جنبه‌هایی از تعدیل ساختاری در بخش کشاورزی، فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه سال اول شماره ۴.
- ۷- خزاعی، احمد (مترجم) (۱۳۶۸)، اشتغال در جهان سوم، وزارت برنامه و بودجه، تهران.
- ۸- خزاعی. علی، مرداد و شهریور (۱۳۷۰)، بررسی تحولات اشتغال و راههای گسترش آن، اطلاعات سیاسی - اقتصادی.
- ۹- دو فومیه، مارک، پاییز (۱۳۷۲)، جغرافیا و سیاستهای ارضی، ترجمه دکتر پورفیکویی، مشهد، نشر نیکا.
- ۱۰- رابرتسون، جیمز، (۱۳۷۸)، آینده کار، مترجمان سیدمهدی الوانی و حسن دانایی فرد، نشر نی، چاپ اول.
- ۱۱- رضوانی. محمدرضا، اسفند (۱۳۸۰)، نگرشی بر نظام برنامه ریزی توسعه روستایی در ایران، پژوهشهای جغرافیایی شماره ۴۱.
- ۱۲- روزنامه همشهری، شنبه ۱۵ آذر (۱۳۸۲)، شماره ۳۲۴۵ (طرحهای اشتغالزاد در گفتگو با دکتر صادق بختیاری)
- ۱۳- ریف کین، جرمی، (۱۳۷۹)، پایان کار، (زوال نیروی کار جهانی و طلوع عصر پسا بازار)، مترجم حسن مرتضوی، نشر دانش ایران، چاپ اول.
- ۱۴- رشیدی. علی، (۱۳۷۷)، ضرورت ایجاد و فرصتهای اشتغال مولد برای نیروی کار، اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۱۲۹ - ۱۳۰.
- ۱۵- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، (۱۳۸۰)، اولین گزارش توسعه انسانی، موسسه مالی پژوهش در برنامه‌ریزی توسعه.
- ۱۶- سیف. احمد، (۱۳۸۰)، جهانی کردن فقر و فلاکت؛ استراتژی تعدیل ساختاری در عمل، آگاه.
- ۱۷- شبلینگک. ژاک، (۱۳۷۷)، جغرافیا چیست، ترجمه دکتر سیروس سهامی، انتشارات محقق، مشهد.
- ۱۸- طاهرخانی. مهدی، (۱۳۷۹)، صنعتی شدن روستا ...، اداره کل طرحهای صنعتی و بهره برداری وزارت جهادسازندگی.

- ۱۹- عزیزاده، محمد، (۱۳۷۸)، بازار کار و تأمین اجتماعی، فصلنامه تأمین اجتماعی.
- ۲۰- فرزام. فرشته، (۱۳۷۳)، بررسی مدل‌های مهاجرت، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده اقتصاد دانشگاه تهران.
- ۲۱- مرکز آمار ایران، (۱۳۷۵)، سرشماری عمومی نفوس و مسکن، مجلدات کشور، استان گیلان و شهرستان لاهیجان.
- ۲۲- مرکز آمار ایران، سالنامه آماری (۱۳۸۰)
- ۲۳- گالنسون، والتر. (۱۳۶۸)، مقدمه‌ای بر مسایل اشتغال در کشورهای در حال توسعه، ترجمه دکتر علی الله همدانی.
- ۲۴- گلداسمیت، ادوارد، (۱۳۷۶)، توجه به محیط‌زیست تنها راه بقاء، ترجمه دکتر بزرگ نادرزاد، اطلاعات سیاسی، اقتصادی، مهر و آبان.
- ۲۵- لاکوست. ایو، (۱۳۶۹)، مسایل ممالک کم رشد، ترجمه دکتر سیروس سهامی چاپخش، تهران.
- ۲۶- مطیعی لنگرودی، سیدحسن. (۱۳۷۴)، جغرافیای اقتصادی ایران، جلد اول، جهاد دانشگاهی مشهد.
- ۲۷- مونو. زروم و فیلیپ دوکاستل باژاک، (۱۳۷۳)، آمایش سرزمین، ترجمه دکتر ناصر موفقیان، مرکز مطالعات برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی.
- ۲۸- مؤسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی، (۱۳۷۹)، طرح جامع کشاورزی استان گیلان، مجری طرح: احمد دهقان.
- ۲۹- مهدوی. مسعود، اسفند (۱۳۸۰)، بررسی و شناخت صنایع دستی (قالی‌بافی) ... پژوهش‌های جغرافیایی شماره ۴۱.
- ۳۰- نظری. محسن، (۱۳۷۷)، مشخصه‌های تحول بازار نیروی کار ایران در چهار دهه اخیر (۱۳۳۵ - ۱۳۷۵)، اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۱۲۹ - ۱۳۰.
- ۳۱- وزارت جهادسازندگی (معاونت طرح و برنامه‌ریزی)، (۱۳۷۷)، تحلیل روند شاغلین کشور طی سالهای ۳۵ - ۷۵ در بخش‌های عمده اقتصادی، جلد دوم.
- ۳۲- اداره کشاورزی لاهیجان

33- Apo, Measures for Rural Employment Generation .... Tokyo Japan July 2000 .

34- Cohen . john M, 1987, Integrated rural Development, Grafiska, Motala.

35- Shepherd. Andrew, 1998, Sustainable Rural Development, Great britania.

36- Khan, S, and Ghani, E: 1989, «Employment Generation in Rural Pakistoun with a special focus on Rural Industrilization , Pakistan Development Review, Vol. 28.

37- Benjamin, D: 1992 «Household composition , labour Markets and labour Demeand: Econometrica

38- Ltp//WWW.GeograpyIQ. Com

Archive of SID